

ETO: 821.511.141(497.1)

398.21(497.1)

392.37

DOI: 10.19090/hk.2025.2.136-149

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UTASI Anikó

Óvóképző Szakfőiskola, Újvidék

Újvidék, Szerbia

anikoutasi@gmail.com

ORCID 0000-0002-9403-154X

## GYEREKEK ÉS GYERMEKKOR A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR NÉPMESÉKBEN

Children and childhood in the Hungarian folk tales of Yugoslavia

Deca i detinjstvo u mađarskim narodnim pričama Jugoslavije

A mese igen sokrétű, több szinten elemezhető műfaj. A népmesekutatásnak több irányzata ismeretes: létezik néprajzi, szociálpszichológiai, pszichoanalitikus vagy álomelméleti megközelítés is. De a népmesét olvashatjuk akár irodalmi szöveggént is. Jelen dolgozat azt vizsgálja, miként jelenik meg a gyermekkor a népmesékben, milyen szerep jut a gyermekhősöknek bennük, illetve milyen a mesékben a szülők és a gyermekek viszonya. A tanulmány szerzője a Vajdaság, illetve a valamikori Jugoszlávia magyarságának népmeséivel foglalkozik, elsősorban a Penavin Olga által gyűjtött anyagot veszi alapul (*Jugoszláviai magyar népmesék*, 1971; *Szélördög*, 1971). Az elemzés emellett párhuzamot von más magyar tájegységek népmeséivel és a világirodalom mesekincsével is.

*Kulcsszavak:* népmese, átdolgozás, gyermekhősök, gyerekkor, Penavin Olga

A népmesének nagyon sok rétege van, nagyon különbözőképpen szólíthat meg minket, egyszerre több szinten szól rólunk és saját természetünkről – állapítja meg Pressing Lajos. A mesének több jelentésszintje ismeretes. A néprajzi és szociálpszichológiai megközelítés egy, az életkori változásokhoz köthető beavatási út leírásaként fogja fel. A meséket a pszichológia fogalmi eszközeivel is próbálták megközelíteni (olyan szempontból értelmezik őket, hogy milyen útmutatást, tanítást adnak az egyén számára, hogy lelki problémáival meg tudjon küzdeni; ezáltal a mese egyfajta öngyógyító eszközként működik), ez a

fajta eljárás gyakran pszichoanalitikus értelmezést is takar. A jungiánus mese-elemzés még mélyebbre hatol, nemcsak azt tárja fel, amit a mese az egyénnek tanít, hanem az előbbieken keresztül megnyilvánuló archetipusokat, a kollektív tudattalanban rejlő mintákat is. A mesét az álommal is rokonítják. E szerint az értelmezés szerint a mese képeken és szimbólumokon keresztül „üzen” a számunkra. A mesét az ember az álomhoz hasonlóan nem az eszével, hanem inkább az érzések szintjén érti meg. Azután a népmesét elemzik a hindu, illetve buddhista alaptanítások nyomán is, valamint az ősmagyar szellemi-vallási tradíció, a sámánizmus hordozójaként is. A mesének nincs egy konkrét és rögzített jelentése tehát, szögezi le Pressing (2009, 18–26), legjobb, ha úgy közelítünk hozzá, mint egy bölcs tanácsadóhoz.

### *A népmese: irodalom*

És tegyük hozzá, a mese mindig: irodalom.

Nem csak tartalma és eljárása ugyanaz, mint az irodalomé, hanem funkciója is. Épp úgy önt szellemi tartalmat formába, mint az írott irodalom bármely műfaja és épp úgy játssza gyönyörködtető, szórakoztató, feszültség-feloldó és oktató szerepét [...], mint az irodalom. Ha más is a mese létezési formája, mint az írott irodalomé, a kettő egylényegű (Honti 1937/2012, 149).

A népmese valójában a felnőttek műfaja volt;

a felnőttek világról vallott elképzeléseiket, egyéni életük örömeit, gondjait, vágyait, mindent, ami fontos, a mesével fejezték ki. Minden kérdés, ami az embert egyáltalán érdekelheti – és az embert legjobban az élet és a halál kérdése érdekli –, a mesében központi helyet kap, benne van. Az más kérdés, hogy a gyerekeknek viszont a mese ezzel a *teljes világképpel* azt a lehetőséget adja, hogy életkoruknak, ismereteiknek megfelelően azt értsék meg belőle, amire képesek. Tehát a mese élvezetéből a gyermeket nem lehet kizárni, de fontos tudni, hogy a mese felnőtt műfaj (Nagy 2015, 73).

### *Jugoszláviai magyar népmesék*

Éppen ezért mind a mai napig bevett szokás, hogy a gyerekeknek átdolgozzák a népmeséket, stilizálják, átírják a népi mesemondók szövegeit. Így

született meg a *Jugoszláviai magyar népmesék* (Akadémiai Kiadó, 1971)<sup>1</sup> nyomán egy válogatás a gyerekek számára *Szélördög* (Móra Könyvkiadó – Forum Könyvkiadó, 1971) címmel, Jékely Zoltán átdolgozásában. Az eredeti meséket tartalmazó gyűjtemény bevezetőjében Penavin Olga kiemeli, hogy a felbecsülhetetlen értékkel bíró anyag meséiben „Baranya-Drávaszög, Vajdaság, Muravidék, Szlavónia népe szólal meg a sajátos nyelvén. Ugyanakkor a mesékben ott van kibonthatóan a környező népek hatása is” (Penavin 1971a, 5). Olyan, a délszláv nyelvekből átvett kifejezésekkel találkozunk, mint a *teráj* [hajts, no, gyerünk], *budák* [csákány, irtókapja], *bepijázott* [berúgott], *ájde* [nosza, rajta]; de megjelenik a *dinár* is mint fizetőeszköz.

Egy várdaróci mesében (*A gyerek meg a táltos ló*) a főhősnek egy aranytollú madarat kell megszereznie, ami sikerül is neki; a lova tanácsára egy zsák kölest szór szét, s amikor a madarak megjelennek, egyet fölkap közülük, „és bele a ládába. Osztán teráj!” (Penavin 1971, 177). Egy kopácsi mesében a legkisebb fiúnak három csikót kell megőriznie a banyánál, három napon keresztül, mert nála „három nap az esztendő”. A gyerek „kihajtotta a három csikót másnap reggel, felült a középsőnek a hátára. Ájde! Kihajtotta őket a legelőre” (*Mese a fiúról meg a három csikóról*, Penavin 1971, 120). A szintén kopácsi mesében Hegyhentergető és Fatörő pedig ki akarják próbálni, melyikük az erősebb: „Ájde, birkózzunk!” – így hívják egymást viadalra például (*Fatörő, Hegyhentergető, Vasgyűrő*)<sup>2</sup>.

### *A mesék helyszíne*

A *Jugoszláviai magyar népmesék* helyszíne jórészt a Duna, Tisza, Dráva vidéke, föltűnik a bácskai, baranyai táj is, Csóka, Zenta, Batina, Vörösmart helynevekkkel, mondjuk. Érdekességgként megemlíthető, hogy a vojlovicai (hertelendyfalvi) *A kígyó fiacskája* című mesében viszont a kígyókirályéknak gyönyörű nagy kastélyuk van a „gyergyói hegyekben” (Penavin 1971, 480). *A kék madár* című, szintén vojlovicai mesében pedig a „csíksomlyói erdőben” járunk (Penavin 1971, 502). Így találkozik a Székelyföld és Erdély a Vajdasággal a mesék szintjén. A 19. század végén Hertelendyfalvára<sup>3</sup> bukovinai székelyeket telepítettek, ezért jelenhettek meg ezek a mesei helyszínek a vajdasági mesékben.

<sup>1</sup> Aztán 1984-ben az Akadémiai Kiadó a Forum Könyvkiadóval közösen újra kiadja ezt a könyvet *Jugoszláviai magyar népmesék I.* címmel, majd ugyanebben az évben ezt követi egy újabb kötet, *A jugoszláviai magyar népmesék II.*

<sup>2</sup> Ez a mese a *Sárkányölő ikertestvérek* című kötetben található (Katona 1972, 96).

<sup>3</sup> A falu a Vojlovica nevet a Vojlovica nevű pravoszláv kolostorról kapta 1922-ben.

„Meséink nem különleges mesék – folytatja Penavin a kötet előszavában. – Beletartoznak a magyar mesekincsbe, annak variánsai, igényes vagy kevésbé sikerült variánsai. De még így is értékesek, mert egyes vándorló motívumokat nagyszerűen konzerválták” (Penavin 1971a, 21). Tegyük hozzá, hogy azért vannak egészen egyedi, különleges darabok is köztük. Például a *Három almafi* című kopácsi mese sem külföldi, sem magyar mesekatalógusokban nem fordul elő,<sup>4</sup> tehát ebben az egy alakban létezik, és csak itt ismeretes. Vagy kiemelhetnénk a *Zajám Pogán* című érdekes topolyai mesét is; nemcsak a címe (mely egyben a mese főhősének a neve is), hanem az egész meseszöveg és történet is teljesen sajátos. Egyáltalán nem szokványos, más mesékből nem, vagy alig ismert jelenetekben bővelkedik: például a sárkányok a spájzban szívják magukba az erőt, továbbá a kis sárkányokat szövőgépen gyártják sorozatban, vagy a főhős édesapja szemét is magával viszi zsebében, amikor útra kel, hogy apja lássa, merre jár-kel kalandja során.

Jelen tanulmány elsősorban tündérmesékkal foglalkozik. Viszont a *Jugoszláviai magyar népmesék* gyűjteményében más mesetípusoknál is találkozzunk délvidéki helyszínekkel. Például Fejes Mihály, a vörösmarti mesemondó *Hazugságmeséjében*. A rövid kis történet már azért is érdekes lehet számunkra, mert énelbeszélője saját gyerekkorát „eleveníti föl”. („Amikő öregapám megszületett, én má olan futkározó gyerök vótam”, Penavin 1971, 266). A műfajnak megfelelően azután sorjáznak a képtelenségek és akár a gyermeki fantáziára valló nagyotmondások. Kárpáti Péter vélekedése szerint a hazugságmesék a gyermekkori emlékeket, abszurd képeket idézik föl, melyek a felnőtt emberiség emlékezetében megőrződtek (Kárpáti 2013, 1179). A vörösmarti mesemondó hazugságmeséjében konkrét helységnévként, mely mintegy hitelesíti az elmondottakat, Bezdánnal találkozunk („Éccő csak odajértünk Bëzdányba a Ferenc-csatorna fölé”, Penavin 1971, 267).

### *Szélördög*

A *Jugoszláviai magyar népmesék* több mint kétszáz meséjéből huszonhat került bele a *Szélördögbe*.<sup>5</sup> A bácskai népmesék alcím megtévesztő lehet,<sup>6</sup> hiszen,

<sup>4</sup> A *Jugoszláviai magyar népmesék* tipológiai meghatározását Dömötör Ákos állította össze (A *Három almafi*t lásd Penavin 1971, 601).

<sup>5</sup> A 27. mese, a *Pájó bácsi* nem található meg a *Jugoszláviai magyar népmesék* között. Egyelőre nem sikerült a forrás nyomára bukkannom.

<sup>6</sup> Kolozsi Tibor könyvismertetőjében szintén úgy gondolja, hogy „a *Szélördög* csakis bácskai népmeséket tartalmaz” (Kolozsi 1972, 254).

ha összevetjük az átdolgozottakat a forrásmesékkel, azt tapasztaljuk, hogy a bácskaiak mellett vannak bánásiak, baranyai-drávaszögiek és szlavóniaiak is a gyerekeknek szánt kötetben.

Herédi Károly nem tartja sikerült vállalkozásnak a *Szélördögöt*, modernizációs kudarcról beszél tanulmányában – tegyük hozzá, tévesen: „A nagylelkűen idesorolt szövegek többsége ugyanis nem nevezhető (mű)mesének. A *Szélördög* is modernizációs modellt állít fel – folytatja Herédi –, átdolgozza, transzformálja a mesei nyelvet, hogy az a korabeli olvasó szociokulturális tapasztalathálójához közelítsen” (Herédi 2019, 107–108).

Csakhogy ezek a mesék egyrészt nem műmesék, másrészt a modern elemeket nem az átdolgozó építi bele a szövegbe, hanem már a forrásmesékben megtalálhatóak. Erre Penavin Olga a *Jugoszláviai magyar népmesék* bevezetőjében is kitér, mint írja, „[e]gyik másik mesénkben már visszatükröződik a változott, civilizáltabb élet” (1971a, 22–23). Például a sárkány, mielőtt hazadobná buzogányát (ezzel jelzi a feleségének, hogy készítheti a vacsorát), a biztonság kedvéért haza is telefonál (*Zájám Pogán*), Árgyélus királyfi cigarettázik (*Tündér Ilona meg az ifjú szép Árgyélus*; Doroszló), a királylány pedig a főhöstől azt követeli, hogy az aranyhaltól ne mindig kását kérjen, amikor megéheznek, hanem kalácsot, kávé és süteményt (*Fél Gyurka*; Doroszló). Vagy egy király nyápic fiából idővel olyan daliás, szép ember lesz, hogy fényképei ott lógnak a boltok ablakában (*A törülköző*; Vojlovica).

Jékely egyébként is körültekintően bánik a szöveggel, nem ront rajta, nem csonkítja meg az eredeti népmesét;<sup>7</sup> még a tájszavakat, eredeti szóhasználatot is meghagyja a gyerekeknek szánt változatban; itt-ott finomít a szövegen, esetleg a címen változtat (*1. táblázat*).

<sup>7</sup> A *Szélördög* illusztrációit a kiváló grafikusművész, Heinzelmann Emma (1930) készítette, „egyik nagyon nagy szeretettel végzett, szívből jövő munkája volt” (Székely 2009, 86). A művész a magyar folklórból merít ihletet, a vonalas tusrajzok a pásztorok fafaragásait idézik, a rajzok keretlécé különböző mintákkal díszített, farkasfoggal, esetleg tulipánnal. Jól átgondolt kompozíciókról van szó, a grafikus következetesen végigvezeti elképzelését az egész könyvön, a figurák megrajzolásánál is. A színes táblák (négy van belőlük) élénk, telt színekben pompáznak: a piros, a narancs, a rózsaszín, a lila és a kék árnyalatai némi aranybarna és sötét csokoládészínnel egészülnek ki. A színes képek legnagyobb része ecsettel megfestett, kontúr nélküli illusztráció, csupán néhány kisebb részlet a vonalrajz: a figurák szeme, a hajszálak, a blúz csipkéje. Az alapjuk mindig fehér, s mivel fényes papírra nyomtatták őket, ezek a tüzes színek még inkább érvényre jutnak, szinte tündökölnek.

| <i>Jugoszláviai magyar népmesék</i> (1971)                                                                                                                      | <i>Szélördög</i> (1971)                                                                                                                                                                                   |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>Sejhaj</i> (Vojlovica), 487:<br>„[...] kilépet a kutból egy akorácska emberke, mind a <b>kujakom</b> [...]”                                                  | <i>Sejhaj</i> (Jékely), 38:<br>„[...] kilépett a kútból egy akkorácska emberke, mint a <b>kujakom</b> [...]”<br>kujak [hüvelykujj]                                                                        |
| <i>A gyöngyöt síró királyné</i> (Vojlovica), 497:<br>„[...] az ajtót bezárom, s addig ki nem jössz, amíg a gyerekeimet <b>meg nem kapom</b> .”                  | <i>A királyné leánykája</i> (Jékely), 44:<br>„Az ajtót itt bezárom, s te addig ki ne mássz, míg a gyermekeimet <b>meg nem kapom</b> .”<br>megkap [megtalál; Erdélyben használatos]                        |
| <i>Tündér Ilona meg az ifjú szép Árgyélus</i> (Doroszló), 343:<br>„Hogyné <b>rínák</b> , má harmadik éccaka itt <b>rílok</b> körülöttem, oszt föl nem ébredsz.” | <i>Tündér Ilona meg az ifjú szép Árgyélus</i> (Jékely), 143:<br>„Hogyne <b>rínék</b> ! Már harmadik éjszaka itt <b>rívok</b> körülöttem, de fel nem ébredsz!”<br>rí [sír]<br>(A kiemelések tőlem – U. A.) |

1. táblázat: *Tájszavak az adaptált szövegben*

## Gyerekek

Honti János állapította meg, hogy „a mese mindig életrajz. Kezdődik a hős szüleinek bemutatásával, folytatódik születésével, majd kalandjaival, és mindig a hős boldog házasságával zárul” (Honti 1937/2012, 110). A mese számára fontos tehát a család, innen indul minden, és ide tér vissza. De meglepő módon – ahogy erre Bárdos József rámutatott (2012a) – a legtöbb népmese kétgenerációs családról beszél, amely szülőkből és gyerekekből áll; a nagycsaládot nem ismeri. A tündérmesék általában mindig valamilyen mesei hiánnyal kezdődnek, legtöbbször egy házaspárnak (legyen az királyi vagy szegény), bármennyire is szeretnék, nem lehet gyereke. Boldizsár Ildikó véleménye szerint „[a] mesékben nem a sárkányok és egyéb szörnyetegek jelentik a legnagyobb problémát, hanem a *gyermektelenség*”. A népmesében tehát „mindent megtesznek azért, hogy gyermekük szülessen, és bármely kompromisszumra készek a születendő utód érdekében, még azt se bánják, ha a gyermek állatalakban vagy testi fogyatékossgal születik” (Boldizsár 2011, 235). Sokszor valamilyen csodás módon jutnak gyerekekhez a szülők. Megvágott almákból például gyönyörű szép

fiúk lesznek. A szegény ember meg a felesége szinte már sokallja is a hármat, „kettő is elég lett volna”, mondják (*Három almafi*, Penavin 1971, 48; *A három Almafi*, Penavin 1971b, 5). A hatalmas kígyókirálynak és feleségének pedig egy nap „gólya ténsasszony” hoz tizenkét gyönyörű kígyófiacskát (*A kígyó fiacska*, Penavin 1971, 480; *A kígyó-fiacska*, Penavin 1971b, 51). Előfordul olyan is, hogy egy királynak van egy csomó gyereke, csupa fiú, egész ármádiára való. Viszont a királyné folyton sírdogál, sehogyan sem tud belenyugodni abba, hogy nincs lányuk. Fiai minduntalan vigasztalják, a legkisebbet még lánynak is öltöztetik, a haját is megnövesztik, mindhiába. A fiúk végül széjjelmennek a világban, hogy ne lássák anyjuk keserves bánatát. A király is rettentően dühös, hogy fiai szívét felesége így megkeserítette, ő is világgá megy. Végül az álom tündére lánykát ad az asszonynak, aki addig nem csókolhatja meg gyermekét, amíg a fiúk haza nem kerülnek, és a leánya is nyomorék testben kénytelen tengődni „míg a világ és két nap” (*A gyöngyöt síró királyné*, Penavin 1971, 496–497; *A királyné lánykája*, Penavin 1971b, 44–45). El is indul a leány, hogy fellelje fivéreit, hiszen csak ő tud segíteni rajtuk – akárcsak a királylány Hans Christian Andersen meséjében, *A vadhattyükben* (Andersen 1973, 74–87) –, és hazahozza őket, hogy ezáltal megváljon csúf púpjaitól is.

Népmeséinkben azután az sem ritka, hogy a szülők éppenséggel meg akarnak szabadulni gyermekeiktől. A *Szélördög*-beli *Csóré királyban* a királyné azt álmodja, hogy fiúgyermeke lesz, de az majd húszesztendősen korában apja feje felett megfogatja a kardot. Ezért a királyi pár elhatározza, hogy az újszülöttet, amint világra jön, „üveghordóba teszik, s beleeresztik a tengerbe” (Penavin 1971b, 81). Az eredeti népmesében „évegekoporsóba teszik” (*A Csóré*, Penavin 1971, 532).

A mesékben a gyerekek gyakran vannak tehát (élet)veszélyben; a gyerekkor nem biztonságos állapot a számukra. A halál sokszor pont a szülői házban leselkedik rájuk. Például *Az öztestvér* című mesében<sup>8</sup> maguk a szülők akarják megenni saját gyermekeiket! Egy szegény embernek és feleségének annyi gyermeke van, „mint a rostalika, még eggyel több”. Az apa, mivel rég nem evett már húst, nagyon megkívánja. Az asszony főz is neki, de a gyerekek nagy éhségükben mindet megeszik a fazékból. Mit van mit tenni, az asszony a saját lába szárából kanyarít ki két kiló húst, s azt tálalja föl férjének. Annak nagyon ízlik az emberhús, ezért azt ajánlja feleségének: „Nézd, én gondolkozom, hogy holnap vágjuk le a leánkát s holnapután a gyermeket, a nagyobbikat. Azok kövérebbeseké.”

<sup>8</sup> Bukovinai székely népmese, az Ortutay Gyula szerkesztette *Magyar népköltészet III., Népmesék* (1955) című kötetben olvasható (181–199).



Vágjuk le – azt mondja –, s a húsukat sózzuk le s amíg ez tart, nem búsulok, hogy mit együnk”<sup>9</sup> (Ortutay 1955, 181, 183; vö. Utasi 2013, 143). Például a Grimm testvéreknél is megtaláljuk ezt a kannibalisztikus motívumot a *Gyerekek éhínség idején* című mesében, ahol a szegényasszony meg akarja enni lányait (Grimm 2016, 135). Népmeséinkben egyébként nem is annyira ritka az emberevési jelenet, mint gondolnánk. Borbély Mihály, a verbicai (egyházaskéri) mesemondó egyik történetében (*Vérojtó, Kalapfojtó*) a tizenkét sor fogú lány tartja rettegésben az egész falut, már mindenkit megevett közülük, csak a kovácsot hagyta meg, aki a fogát élesíti neki (Borbély 1976, 18). A mesevilág ennek ellenére nem a borzalom világa: „ami borzalom van benne, az csak azért van, hogy a boldog vég, a nagyszerű kibontakozás, a hős nagy diadala csak annál fényesebben álljon a hallgató előtt” (Honti 1937/2012, 107–108).

A gyermekgyilkosság vagy annak kísérlete szintén előfordul népmeséinkben. Egy vojlovicai mesében a kígyószívű királyné féltékeny férje hűgára: csupa gaztettet hajt végre, azután azokat rákeni sógornőjére: kivágatja férje olajfáit, kiszúrja tizenkét anyakancája szemét, végül saját gyermekét is elemészti, annak reményében, hogy a király ezek után nem fogja többet testvérét látogatni (*Gonosz királyné*, Penavin 1971, 520; *A gonosz királyné*, Penavin 1971b, 88).

Több mesénkben előfordul, hogy a király távollétében felesége gyönyörű gyermeknek ad életet, de egy vénasszony (boszorkány) vagy éppen a szakácsnő kicseréli egy kutyakölyökkel; az újszülöttet azután meg szándékozzák ölni. (Például *A kígyó fiacská*, Penavin 1971, 482–483; *A kígyó-fiacská*, Penavin 1971b, 55.)

Máskor viszont egyszerűen elzavarják hazulról a gyerekeket, vagy átkot mondanak rájuk, mint teszi azt egy asszony *Az elátkozott tizenkét gyermek* című verbicai mesében. Gyerekei folyton „rosszalkodtak, csérogatok, az anyjukat kivették a béketűrésből”. Ezért mérgében az anya azt kívánja, bárcsak vinné el őket az ördög. Kívánsága teljesül is (Borbély 1976, 71). Egy székely népmesében viszont egy asszony a szájas, vakmerő és szófogatlan tizenkét lányának azt mondja: bárcsak változnának csókává, és így is lesz (*A csóka lányok*, Kriza 2011, 185).

Van arra is példa, hogy éppen az apa szökik meg gyermekei elől, mondjuk, *A kanalastót* című, szintén verbicai mesében. Amikor végre-valahára gyermekei születnek a kanalastótnak, mégpedig tizenkettő, annyira megijed, hogy

<sup>9</sup> Bálint Péter (2010, 16, 20) mutatott rá, hogy ez a motívum *A két árva* című szlovák mesében is megtalálható. Itt a mostohaanya akarja levágni és megsütni a kövérke gyereket, Jankót. Az asszony előzőleg a saját mellét találja fel férjének, akinek csudára ízlik az emberhús, és ezért rááll a gonosz tervre.



elszalad az erdőbe. Amint egy kicsit felcseperednek a gyerekek, elmennek érte, és hazahozzák. Otthon aztán a biztonság kedvéért megkötözik apjukat egy pár napig, el ne szaladjon megint (Borbély 1976, 97–99).

### *Gyerekkor*

Azt kell tapasztalnunk, hogy népmeséink nem részletezik a hősök gyermekéveit. A megszületésük után telik-múlik az idő, esetleg már iskolások; utána egyszer csak már nagykorúak lesznek. A mese egyébként is nagyon szabadon kezeli az időt. Sokszor a főhős csodálatosan gyors felnövekedésének vagyunk a szemtanúi. Tizenkét napos korában megszólal, hat hónaposan már jár, egyéves korára pedig már tisztességes fiatalember válik belőle (vö. Utaši 2017, 107). Csóré is például, amint partot ér, kirúgja üvegkoporsója oldalát (emlékszünk rá, ide újszülöttként kerül bele), és elindul a nagyvilágba. Kisvártatva pedig már a király leányával találjuk egy ágyban.

Azután van olyan mesehősünk, aki például huszonegy évig szopik, mint Fatörő a már idézett *Fatörő, Hegyhentergető, Vasgyúró* című kopácsi mesében (Katona 1972, 92–94); erre a meghosszabbított csecsemőkorra azért van szükség, hogy a főhős ez alatt az idő alatt elnyerje kellő erejét.

Amúgy a mesehősök általában tizennyolc–húsz évesen hagyják el a szülői házat, ekkor indulnak el szerencsét próbálni.<sup>10</sup> Természetesen sok mesében jó családi légkör veszi körül a gyerekeket. A szereplők szeretettel viseltetnek egymás iránt, tisztelettel szólítják meg egymást mindig: „édesapám”, „édesanyám”, „édes gyermekem”; a főhős és táltosa közt is bensőséges a viszony, az „édes lovam”, „kedves gazdám” járja köztük. Nem így a sárkány: *Az égig érő fa* kopácsi változatában, amikor a főhős, János, eljön, hogy visszaszerezze tőle elrabolt feleségét, a sárkány lova nyerítéssel, rúgkapálással jelez, a hétfejű pedig szigorúan ráförmed az állatra: „Kutya egye májadat, holló vájja ki a szemedet! Szép széna előtted, szép zab előtted, szép patak előtted, mi bajod van még?” A sárkány ezt mind a három alkalommal elismétli, hiszen, ahogyan a népi mesemondó<sup>11</sup> közbeveti, „ez a sárkánnak a szavajárása” (Katona 1972, 41–43).

---

<sup>10</sup> A népmesékben elég ritka az olyan gyerekszereplő, aki mindvégig gyerek marad a mesében, nem nő fel. Például a *Bájoska és Borzaska* története két kislányról szól (Penavin 1971, 427–428), a kedves és szorgalmas, illetve a lusta és rossz testvéréről. Az előbbi elnyeri jutalmát, míg a másik a tündérkirálynőtől nem kap semmit, de a mese végén megfogadja, hogy ezentúl jó és szófogadó kislány lesz.

<sup>11</sup> Horváth Antal, a legjobbnak tartott kopácsi mesemondó. Több meséjét a *Jugoszláviai magyar népmesék* is közli.

A mesehősök olykor erősebb kifejezéseket is megengednek maguknak tehát, a durvább hangnem, csúnya beszéd nemcsak a negatív szereplőket jellemezheti. A sárkány, mondjuk, ilyen szavakkal üdvözli a hozzá betoppanó főhőst: „Hej, az anyád ěre-āra! Mit kereső te itt?” (*Zájām Pogān*, Penavin 1971, 286–287). A *Piroskā és a cicuskā* című topolyai mesében a macska, mivel Piroska megosztja vele a hamuban sült pogácsáját, segít a kislánynak, míg a másíknak, Mariskának nem, mivel az nem ad egy falatot sem az állatnak; aztán a cica szépen be is mond neki:<sup>12</sup> „Kerűjjél hátúrā, bújjál ā s...mbe, nēm adtāl vajas kiflit!” (Penavin 1971, 295).

Sejhaj, a bakaraszní emberke viszont, amikor a három szolgálatot kereső testvér megzavarja nyugalmát, így lármázik: „Adta-vette, szedte-vette koldus-fajzatjai, nem hagyják az embert egy minutāt nyugva!” A fiúk megdöbbennek, hiszen „[ő]k szép beszédnél egyebet sosem hallottak, mert az apjuk még a széltől is féltette őket” (*Sejhaj*, Penavin 1971, 487; Penavin 1971b, 38–39).

### *Tűlzó szűlői szeretet*

Valóban meséink zömében a szűlők nagyon féltik gyermekeiket, sokszor tűlzó, óvó szeretettel csűggnék rajtuk, s nem szívesen engedik el őket. A legidősebb Almafit apja ezekkel a nem éppen biztató szavakkal indítja útjára: „Jól van fiam, eredj, próbálj szerencsét! Lehet, hogy szerencsés úton jársz majd, de lehet, hogy nem.” Miután a két idősebb testvér nem tér haza, a legkisebbet végképp nem akarják elengedni: „Aggódtak a szűlők, kérlelték is a fiút, hogy ne menjen” (*Három almafi*, Penavin 1971, 48, 50; *A három Almafi*, Penavin 1971b, 5, 9).

Azután a szegényember sem akarja elengedni fiait dolgozni, félti őket Sejhajtól:

„Jaj, égnék állt a szegény ember haja egyszeriben!

– Jaj, édes gyermekeim, inkább megyek követ törni, míg a világ s még két nap, mintsem titeket ne lássalak!” (*Sejhaj*, Penavin 1971, 486; Penavin 1971b, 37).

Másutt pedig a kígyófiacskák szépen növőgetnek, de eljön az idő, amikor messze útra kell menniük, hiszen apjuk azt akarja, hogy tanult emberek legyenek. A búcsú nehéz az egész család számára, ahogy a mese mondja, mindany nyian kiűrítik a „teli űrmős poharat”, majd „[a] királyné felkapcsolta a fejére a kezét, s akkorāt bőgött, mint a karom vastagsága:

<sup>12</sup> A pimasz beszéd a modern mesében mindennapinak számít már. Gondoljunk csak Lázár Ervin *A legkisebb boszorkány* című, Ámi Lajos tiszteletére írt, népmesei ihletésű művére. Amarilla, a kis vörös vakarcs például egy ízben ilyen, nem éppen hízelgő jelzőkkel illeti a főhőst, Király Kis Miklóst: „te ostoba, te félküllős, te lűtűő, te dinnye” (Lázár 2001, 58).

– Nem látlak meg soha, gyermekeim, ebben az életben!” (*A kígyó fiacskája*, Penavin 1971, 480; *A kígyó-fiacskája*, Penavin 1971b, 51).

A *Tündér Ilona meg az ifjú szép Árgyélus* című mesében a király fia vállalkozik rá, hogy megőrzi az almákat, melyek minden éjjel eltűnnek apja kertjéből a csodálatos fáról. Vitet ki oda egy ágyat, könyveket, olvasgat,<sup>13</sup> cigarettázik, de mindhiába – mégis elalszik, s nem tudja meg, ki a tolvaj. Apja aggodalommal teli hangon szól hozzá másnap reggel:

„– Ne is őrizd, édes fiam! Nem lehet azt megőrizni. Ki tudja, ki viszi el annak a fának a gyümölcsét! Még megfázol éjszaka kint a kertben...” (Penavin 1971, 342; Penavin 1971b, 142). Később, amikor Árgyélus úgy dönt, hogy elmegy, és megkeresi Tündérszép Ilonát, a szülők nem örülnek a tervének, próbálják visszatartani: „Egyre vigasztalják, apja, anyja könyörög neki, de nem hallgatott rájuk. Mit csináljanak? Felpakolták, kenyeret, szalonnát a tarisznyába, útra való pénzt adtak neki, és elment” (Penavin 1971, 343–344; Penavin 1971b, 144–145).

Valójában itt ér véget a mesehősök gyerekkora, a szülői ház elhagyásával átlépnek a felnőttek birodalmába.

### Összegzés

Boldizsár Ildikó vallja, hogy a mesekönyveket nem kellene automatikusan a gyerekszoba könyvespolcára helyezni, és kizárólag a gyerekek számára elérhetővé tenni; a jó mesék nem életkorhoz kötöttek szerinte, „éppen attól jók, hogy minden életkorban más-más jelentésük válik nyilvánvalóvá” (Boldizsár 2004, 17–18).

Hiszen „[a] tündérmesék mindent tudnak az emberről. A családi szerepekről, belső konfliktusokról is többet elmondanak, mint akármilyen korszerű pszichológiaiakönyv” (Bárdos 2012). A mese a gyerekekről, gyerekkorról is tartogat információkat számunkra. Érdemes megvizsgálnunk a népmeséink ezen rétegét is, annál is inkább, mert ez idáig ilyen szempontból nem sok elemzés született. A mesei „életrajz” fontos állomása tehát a gyerekkor, melynek milyensége meghatározza a mesehősök későbbi sorsának alakulását is. Nincs ez másként a bácskai, vajdasági, jugoszláviai magyar népmesékben sem.

Az idézett példákon keresztül betekintést nyerhettünk abba, miként tekint a gyermekre, a gyerekkorra a (jugoszláviai) magyar népmese. Ezekben a mesékben a gyermek számít a legfőbb kincsnek; ezért aztán a szülők sokszor túlsze-

---

<sup>13</sup> Nem Árgyélus az egyetlen mesehős, aki könyvet vesz a kezébe. Világszép János is olvasással próbál ébren maradni (Penavin 1971, 491; Penavin 1971b, 60).

retik, túlóják utódaikat, de az is előfordul, hogy a terhükre vannak, s akár a halálukat is kívánják. Ezek a gyermekhősök sokszor már egész kiskorukban valamilyen természetfeletti erővel vagy valamilyen különleges tulajdonsággal rendelkeznek. A mese megszületésük körülményeit igen fontosnak tartja, viszont későbbi gyermekéveiket, felcseperedésüket már nem.

Ma a népmese a gyermekirodalom szerves részét képezi. A népmese gyermekábrázolása és gyermekhősei adalékot szolgálhatnak akár a gyermek- és az egyetemes irodalom gyermekkor-értelmezéséhez és gyermekmotívumának föltérképezéséhez is.

### *Irodalom*

- Andersen, Hans Christian. 1973. *Andersen legszebb meséi*. Válogatta és gyerekeknek átdolgozta Rab Zsuzsa. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Bálint Péter. 2010. *Az anya halál-aspektusai a népmesében: „A tied vót, de te elvetőtted”: a gonosz anya hermeneutikája*. [https://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951\\_1465570257\\_07719.pdf](https://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1465570257_07719.pdf) (2024. szept. 4.)
- Bárdos József. 2012. Anyák-banyák a tündérmesékben. *Pedagógiai Folyóiratok* 4. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/anyak-banyak-a-tundermesekben> (2024. szept. 4.)
- Bárdos József. 2012a. Apák a tündérmesében. *Fordulópont* 57. [http://www.fordulopont.hu/FP-57\\_bardos.pdf](http://www.fordulopont.hu/FP-57_bardos.pdf) (2024. szept. 4.)
- Boldizsár Ildikó. 2004. *Mesepoétika: Írások mesékről, gyerekekről, könyvekről*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Boldizsár Ildikó. 2011. *Meseterápia: Mesék a gyógyításban és a mindennapokban*. Budapest: Magvető.
- Borbély Mihály. 1976. *Pingált szobák: Borbély Mihály meséi*. Kálmány Lajos gyűjtése. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Grimm, Jacob és Wilhelm. 2016. *Az oroszlán és a béka: Ismeretlen Grimm-mesék*. Ford. Adamik Lajos, Márton László. Budapest: Kalligram.
- Herédi Károly. 2019. A vajdasági magyar gyerekirodalom kezdetei (1925–1969). *Híd* 83 (7): 102–116.
- Honti János. 1937/2012. *A mese világa*. Budapest: Pantheon. (Reprint kiadás: Belső Egész-ség Kiadó, 2012)
- Kárpáti Péter. 2013. A túlvilágon túl (I). *Holmi* 25 (9): 1171–1190.
- Katona Imre. 1972. *Sárkányölő ikertestvérek: Kopácsi népmesék*, gyűjtötte és sajtó alá rendezte Katona Imre. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kolozsi Tibor. 1972. Közelebb a valósághoz: *Szélördög*. Bácskai népmesék. *Üzenet* 2 (4): 253–256.

- Kriza János. 2011. *Az álomlátó fiú: Székely népmesék*, vál., szerk. és utószó Kovács Ágnes. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Lázár Ervin. 2001. *Hapci király*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nagy Ilona. 2015. A népmese az előszótól a nyomtatásig. In *A Grimm-meséktől a modern mondákig: Folklorisztikai tanulmányok*. 73–81. Budapest: L'Harmattan – MTK BTK Néprajztudományi Intézet.
- Ortutay Gyula. 1955. *Magyar népköltészet III., Népmesék*. Sajtó alá rendezte Ortutay Gyula. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Penavin Olga. 1971. *Jugoszláviai magyar népmesék*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Penavin Olga. 1971a. Bevezetés. In *Jugoszláviai magyar népmesék*. 5–23. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Penavin Olga. 1971b. *Szélördög: Bácskai népmesék*. Penavin Olga gyűjtéséből elmesélte a gyerekeknek Jékely Zoltán. Budapest–Újvidék: Móra Könyvkiadó – Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga. 1984. *Jugoszláviai magyar népmesék I.* Budapest–Újvidék: Akadémiai Kiadó – Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga. 1984a. *Jugoszláviai magyar népmesék II.* Budapest–Újvidék: Akadémiai Kiadó – Forum Könyvkiadó.
- Pressing Lajos. 2009. *Az égig érő fa: Szellemi tanítások a magyar népmesékben I.* Budapest: Pilis-Print Kiadó.
- Székely András. 2009. *Heinzelmann Emma (Rajzba álmódott mesék)*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Utasi Anikó. 2013. „Női” és „férfi” mesék: Az apa és az anya figurája népmeséinkben. *Tanulmányok* 47 (2): 139–150.
- Utaši, Aniko. 2017. Kad godina traje tri dana: Tok vremena u mađarskim narodnim pričama. *Detinjstvo* 43 (2): 104–111.

## CHILDREN AND CHILDHOOD IN THE HUNGARIAN FOLK TALES OF YUGOSLAVIA

The fairy tale is a multifaceted genre that can be analysed on several levels. There are many different approaches to the study of folktales: ethnographic, social psychological, psychoanalytical or dream theories. But folktales can also be read as literary texts. This paper examines how childhood is represented in folktales, what role child heroes play in them, and what the relationship between parents and children is in folktales. The author of the paper deals with the Hungarian folk tales of Vojvodina and former Yugoslavia primarily based on the material collected by Olga Penavin (*Jugoszláviai magyar népmesék* [*Hungarian Folk Tales of Yugoslavia*] 1971; *Szélördög* [*The Wind-devil*] 1971). The study also draws parallels with folk tales from other Hungarian regions and with tales from world literature.

*Keywords:* folktales, adaptation, children's heroes, childhood, Olga Penavin

## DECA I DETINJSTVO U MAĐARSKIM NARODNIM PRIČAMA JUGOSLAVIJE

Bajka je višestruki žanr, koji se može analizirati na više nivoa. Postoji mnogo različitih pristupa za proučavanje narodnih priča: etnografski, socijalno-psihološki, psihoanalitički pristup; one se analiziraju čak i na osnovu teorije snova. Međutim, narodna priča može da se čita i kao književni tekst. U ovom radu se ispituje na koji način je detinjstvo prikazano u narodnim pričama, kakvu ulogu u njima imaju dečji junaci, te kakav je odnos roditelja i dece u ovim bajkama. Autorka se u radu bavi mađarskim narodnim pričama Vojvodine i bivše Jugoslavije prvenstveno na temelju građe koju je prikupila Olga Penavin (*Jugoszláviai magyar népmesék / Mađarske narodne priče Jugoslavije* 1971; *Szélördög / Vetrovrag* 1971). Studija takođe povlači paralele sa narodnim pričama iz drugih mađarskih regiona i sa bajkama svetske književnosti.

*Ključne reči:* narodna priča, adaptacija, dečji junaci, detinjstvo, Olga Penavin

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. febr. 17.

Közlésre elfogadva: 2025. jún. 14.